

Håkan Danielsson
Marcus Karlsson

Kalla kriget 1945-1989

KOMPENDIUM MED LEKTIONSANTECKNINGAR

Innehåll

Inledning.....	1
Händelseutveckling under Stalin.....	1
Det kalla krigets uppkomst – den traditionella teorin.....	2
Den revisionistiska teorin.....	3
Den postrevisionistiska teorin.....	4
Kalla kriget i fickformat.....	5
Kalla krigets inledningsfas.....	6
Konsolidering under 1950-talet.....	6
Kubakrisen.....	6
1960-talet: Uppluckringens tid.....	6
1970-talet: Nedrustning och "det sista kalla kriget".....	7
Medlemskap i militära pakter.....	8
Tre historiska berättelser om Östeuropa och kalla kriget.....	8
Den kommunistiska berättelsen.....	9
Den reformkommunistiska berättelsen.....	10
Den anti-kommunistiska berättelsen.....	11
Det kalla krigets slut.....	12
Orsakskedja intern östeuropeisk.....	12
Orsakskedja yttre påtryckningar.....	14
Konsekvenser.....	15
Provsidor.....	16

Kompendium om kalla kriget

med viss tonvikt på de första åren

INLEDNING

Detta är några rader som vi har satt samman. Vissa delar är mer genomarbetade än andra. Kompendiet har en tonvikt på Stalin därför att det råkade finnas mer färdigt material om honom.

HÄNDELSEUTVECKLING UNDER STALIN

Under perioden efter andra världskrigets slut så formerar sig huvuddragen i det kalla kriget. Det kalla krigets huvudstruktur överlever Stalin. Oavsett vilken inrikespolitisk inriktning som de sovjetiska ledarna har, ändrar de inte mycket på utrikespolitiken. Alla de stora händelser som formar kalla kriget inträffar under Stalins tid vid makten.. Först tänkte jag i en tabell redovisa ett antal händelser som inträffar under denna period. Dessa händelser har vi till största delen redan gått igenom..

Tabell 1 Viktigare händelser under Stalins efterkrigsår

ÅRTAL	HÄNDELSE
1945	Krigsslut
1945	Atombomb i Hiroshima och Nagasaki
1947	Kominform bildas (Kominform är de kommunistiska partiernas samarbetsorganisation och det innebär att Sovjet har grepp om kommunistpartier även i Västeuropa)
1947	Trumandoktrinen
1947	Marshallhjälpen
1948	Pragkuppen
1948	Berlinblockaden
1949	Kinesisk revolution
1949	NATO bildas (WP bildas inte förrän 1954)
1950	Koreakrig
1952	Uppladdning inför ny terrorvåg
1953	Stalin dör

Vi tänkte inte särskilt gå igenom och beskriva varje enskild företeelse i tabellen här ovan. Det har kommenterats under lektioner (i fallet med den ofullbordade terrorvågen i förra avsnittet).

DET KALLA KRIGETS UPPKOMST – DEN TRADITIONELLA TEORIN

Det finns tre olika huvudteorier om det kalla krigets uppkomst. En traditionell, revisionistisk och en post-revisionistisk. De uppkom i den ordning som de är skrivna här, men ingen teori har helt dött ut för att en ny har uppkommit. Vi ska behandla de tre teorierna i den ordning de uppkom, och börjar därför med den traditionella teorin.

Den traditionella teorins viktigaste beståndsdel är att den pekar ut Sovjetunionen som den ansvarige för det kalla krigets uppkomst.

En grundpelare i den traditionella teorin är att den kommunistiska ideologin strävar efter att uppnå världsherravälde, dvs att alla länder ska bli kommunistiska. Det är därför vi ser en kommunistisk eller sovjetisk expansion i Östeuropa, tydligast manifesterad i Polen och i den sovjetiska zonen i Tyskland. Kanske också de små territoriella vinster Sovjet skaffade sig gentemot Japan ska bedömas som expansion, men eftersom dessa områden (Kurilerna) inte bebos av några människor så kan ju inte ideologin ligga bakom.

Vi ser också sovjetiska försök till expansion mot Iran, Grekland och Turkiet. Kanske också Berlinblockaden kan ses som ytterligare ett expansionsförsök. Dessa expansionsförsök lyckas inte. Den största orsaken till detta - hävdar anhängarna till den traditionella teorin - är att amerikanerna efterhand börjar sätta hårt emot hårt. Det sker med hjälp av bl.a. Trumandoktrinen och Marshallhjälpen. Särskilt Trumandoktrinen har pekats ut som ett viktigt element i den amerikanska politiken, både från dem som ställer sig bakom den amerikanska politiken och från dem som tar avstånd från den. Slutligen är det alltså det amerikanska maktspråket som hejdar Sovjets, och kommunismens, expansion.

Bilden ovan illustrerar den traditionella teorin på ett utmärkt sätt. Stalin, i form av en orm, visar sin aggressivitet gentemot Västeuropa i form av en flicka. Endast den amerikanska jägaren (han har en tidning med texten US News i handen) kan med sitt gevär rädda situationen.

Bilden är samtida och är ritad av en engelsk illustratör; Leslie Illingworth, som tecknade bland annat i Punch och Daily Mail. Teckningen är ritad 1948 och är inspirerad av Pragkuppen 1948.

Om vi sätter upp den traditionella teorin i en tabell så kan den tänkas se ut som följande.

Tabell 2 Den traditionella teorin

SOVJETS FEL
Den kommunistiska ideologins mål är världsherravälde
Kommunistisk expansion i bl.a Östeuropa och mot Japan
Expansionsförsök mot bl.a Iran och Grekland
Endast maktspråk hejdade Sovjet

DEN REVISIONISTISKA TEORIN

Den traditionella teorin dominerar fram till 1960-talet, då framförallt Vietnamkriget leder fram till en omprövning av vad som orsakade det kalla kriget. I denna teori är det amerikanska maktspråket, framförallt symboliserat av presidentbytet från Roosevelt till Truman¹, som orsakar det kalla kriget. Man pekar bland annat på Stalins kamp mot Trotskij där det är just den fortsatta världsrevolutionen som kommer att bli Trotskijns kännetecken. Stalin förespråkar en tes om "socialism i ett land", och medger således, enligt den revisionistiska teorins förespråkare, väntan på det socialistiska systemets seger. En grundbult i den revisionistiska teorin är det legitima sovjetiska säkerhetstänkandet. Det präglas både av de historiska erfarenheterna och av att Sovjet är kraftigt försvagat av krigets härjningar. Det amerikanska maktspråket ledde till en sovjetisk känsla av inneslutenhet (containment) och ökade trycket i Östeuropa. Slutligen kan sägas att ett viktigt inslag i den revisionistiska teorin handlar om Kina där Stalin inledningsvis inte ställde sig bakom den kommunistiska rörelsen, vilket skulle stärka tesen att Sovjet agerade utifrån säkerhetstänkande snarare än ideologisk expansionism.

Man kan också nämna ekonomins betydelse som drivkraft för det amerikanska agerandet. Den amerikanska strävan var; att inlemma stater i det kapitalistiska systemet. Denna strävan var en motor i varför kalla kriget uppstod, hävdar revisionisterna.

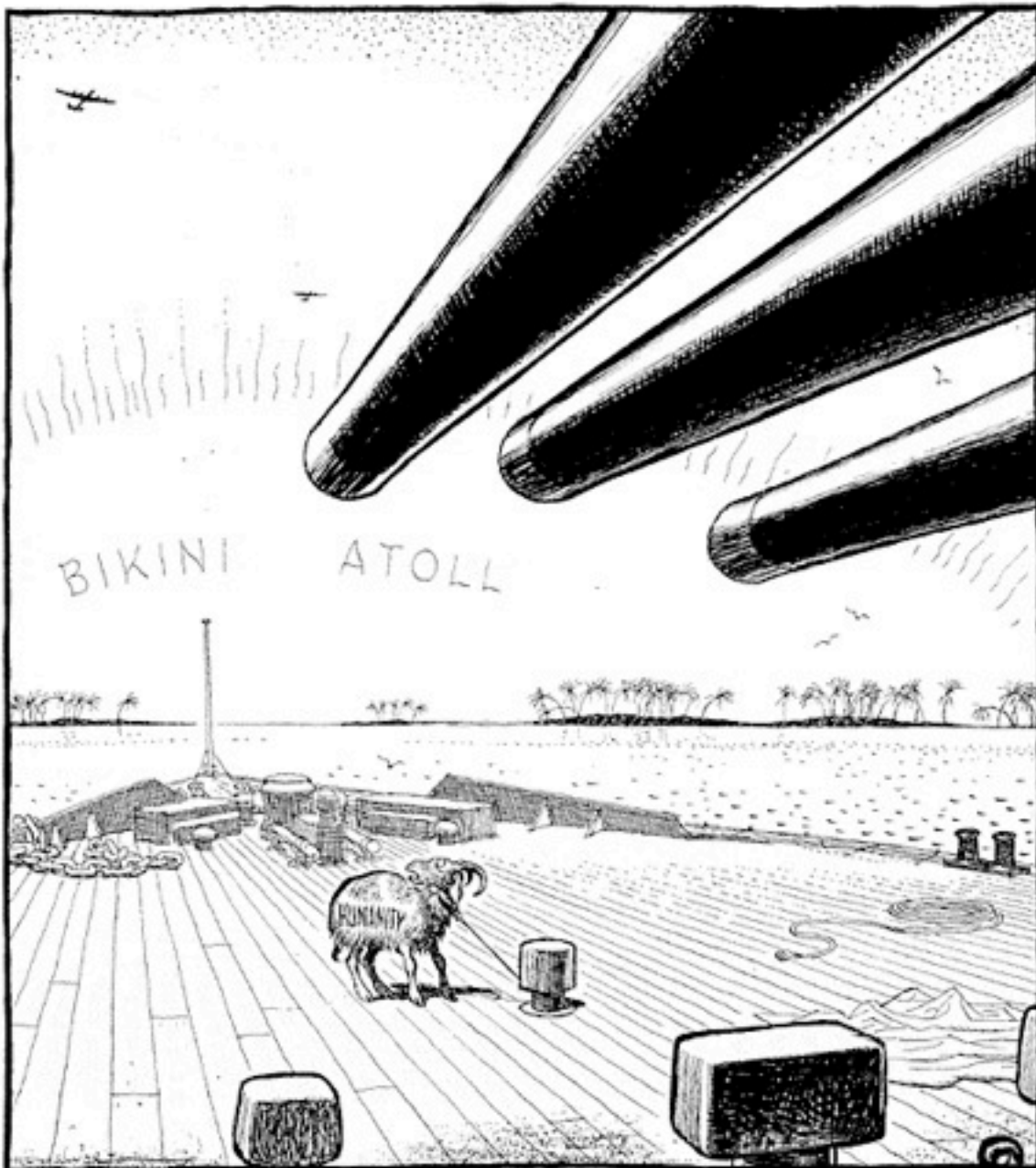
I många stycken kan den revisionistiska teorin ses som en spegelbild av den traditionella teorin. Det kan man se om man sätter upp både den traditionella och den revisionistiska teorin i samma tabell.

Tabell 3 Revisionistisk och traditionell teori

REVISIONISTISK TEORI	TRADITIONELL TEORI
USA:s fel	Sovjets fel
Ideologin medger väntan- "socialism i ett land"	Ideologins mål är världsherravälde
Historisk erfarenhet bland annat andra världskriget	Kommunistisk expansion i bl.a Östeuropa och mot Japan
Sovjet svagt och härjat av kriget	Expansionsförsök mot bl.a Iran och Grekland
Maktspråket ökar trycket i Östeuropa	Endast maktspråk hejdade Sovjet
Politiken mot Kina är ej kommunistisk	

Om vi ska illustrera den revisionistiska teorin så kan nedanstående bild vara ett bra exempel. Just denna bild visar på amerikansk aggressivitet i form av deras atomvapensprängningar på atollen Bikini. Men geten, med texten "Humanity" kan också tolkas som att det är det amerikanska maktspråket som är aggressivt, inte Sovjet.

¹ Roosevelt dör 1945 och då tar Truman, som är Roosevelts vicepresident, över.

Även denna bild är tecknad av engelske illustratören Illingworth.

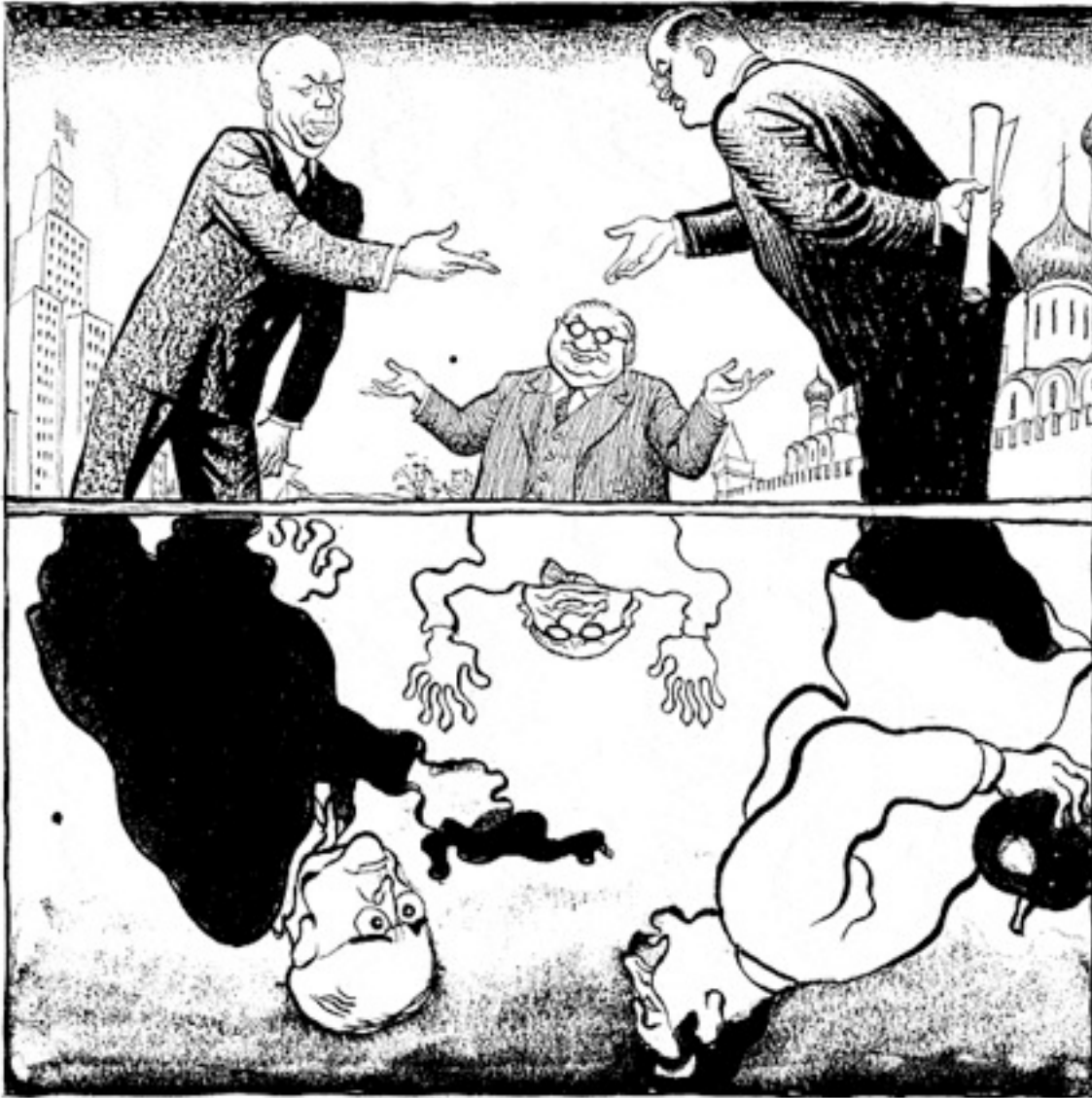
DEN POSTREVISIONISTISKA TEORIN

Den postrevisionistiska teorin är ett begrepp som antyder enighet bland teorins förespråkare. Denna enighet är inte väldigt stor. I någon mån är teoribildningen ett kretslopp mellan traditionalister och revisionister. Men det fanns ändå de som menade att en viss konsensus hade uppnåtts bland 80-talets amerikanska historiker. Denna konsensus gavs namnet post-revisionister.

Om man ska leta gemensamma kännetecken bland postrevisionisterna så är det att man pekar ut båda parter som medskyldiga till kalla krigets uppkomst. På båda sidor handlade man utifrån pragmatiska motiv. Missuppfattningar, och misstro, om den andre partens motiv präglade de båda supermakterna agerande.

Bilden nedan är en utmärkt illustration till denna misstro. På bilden möts den amerikanske utrikesministern Marshall med sin sovjetiske motsvarighet, Molotov. I misstroendets spegelbild är det istället Truman och Stalin som uppträder hotfullt mot varandra. Den engelske utrikesministern Bevin, som kanske kan representera hela Europa, har blivit gisslan i denna supermaktsduell.

KALLA KRIGET I FICKFORMAT

40-talet - Kalla kriget inleds och trappas upp

50-talet - Stabilt men mycket hotfullt läge och Warszawapakten bildas

60-talet- Uppluckringens tid. Kubakrisen som följs av avspänning

70-talet- Nedrustning och avspänning som avbryts med invasion av Afghanistan "det sista kalla kriget"

80-talet- Gorbatjov och murens fall

HÄNDELSEUTVECKLINGEN

Nedan finns de stenciler som Marcus har delat ut. Det saknas ibland pilar, roliga gubbar och slikt men innehållet i tabellerna är detsamma.

KALLA KRIGETS INLEDNINGSFAS

ÅR	TYSKLAND - BERLIN	ÖSTEUROPA	VÄST
1945		Jugoslavien införlivades i den sovjetiska sfären	
1946	Stalin ville slå ihop kommunistpartiet med socialdemokratiska partiet.	Bulgarien och Rumänien införlivades i den sovjetiska sfären.	Talet i Fulton, Inbördeskrig i Grekland
1947	Väst förberedde en ny valuta i sina zoner	Polen och Ungern	Trumandoktrinen och Marshallhjälpen Svaret från öst: Kominform, Comecon
1948	Luftbron	Jugoslavien lämnade det sovjetiska blocket. Kuppen i Tjeckoslovakien.	
1949	Västtyskland DDR	Svaret från väst: NATO	

KONSOLIDERING UNDER 1950-TALET

ÅR	UPPTRAPPNING – TÖVÄDER – UPPTRAPPNING	KALLA KRIGET BLEV GLOBALT
1949	Sovjetunionen fick atomvapen Kampen om "first strike ability"	Kina blev kommunistiskt
1950		Koreakriget
1953	Töväder Stalin dog Uppror i DDR	Koreakriget slutade
1956	Chrustjov fick makten, tog avstånd från Stalin Uppror i Ungern Uppror i Polen	Suezkrisen – "Europas Waterloo."
1958	Berlinkrisen (Chrustjov ställde krav på att få Berlin)	
1961	Berlinmuren byggdes Lösning på Berlinkrisen. Hindrade flyktingströmmar från öst till väst.	
1962		Kubakrisen Upptrappning (kamp om "first strike ability" för Sovjetunionen.) Kalla kriget kom att beröra även den amerikanska kontinenten.

KUBAKRISEN

Ni bör ha fått en stencil som handlar om Kubakrisen i samband med att vi spelade ett spel med kort.

1960-TALET: UPPLUCKRINGENS TID

VÄST	ÖST
1966 – Frankrike kritiserar NATO och lämnar det militära samarbetet.	1966 – Övanskap mellan Kina och Sovjetunionen.
1968 – Majrevolten	1968 – Pragvåren

Krig genom ombud

Konventionella vapen kom att ha betydelse trots kärnvapenupprustningen. Det som karakteriserar dessa krig är att någon eller flera av parterna agerar "ombud" för någon av supermakterna. Ex. Vietnamkriget, som USA kom att direkt lägga sig i under 1960-talet

Sexdagarskriget 1967 är ett annat exempel på krig genom ombud.

1970-TALET: NEDRUSTNING OCH "DET SISTA KALLA KRIGET".

SALT 1 (Strategic Arms Limitation Talks) 1969 – 1972 – Ledde till ABM-avtalet.

ABM-avtalet innebar ett förbud mot missilförsvarsskydd.

SALT 2 1972 – 1979 – Ambitionen var nedrustning, men förhandlingarna avslutades eftersom Sovjetunionen anföll Afghanistan.

Allmänna kännetecken på kalla kriget

- * Misstro mellan supermakterna
- * Aldrig öppen konflikt – krig genom ombud (Israel-arabstaterna t.ex)
- * Världen blev uppdelad i intressesfärer
- * I Väst har USA ekonomiskt inflytande- i öst har Sovjet militärt inflytande
- * Kapprustning
- * Kärnvapendominans-terrorbalans-andraslagsförmåga
- * Fredlig samexistens

TRE HISTORISKA BERÄTTELSE OM ÖSTEUROPA OCH KALLA KRIGET

Vi har talat om begreppet historiemedvetande. Det är ett svårt ord men är ungefär den bild man har -både som individ och kollektiv - av vad i historien som har format en till det man är. Ett sätt att försöka identifiera vad historiemedvetandet innebär är att använda en historisk berättelse. En historisk berättelse är en skildring där man har satt ihop beståndsdelar för att skapa ett sammanhang. Historiemedvetandet manifesteras helt enkelt i form av en historisk berättelse.

De tre förklaringarna till kalla krigets uppkomst (den traditionella, den revisionistiska och den post-revisionistiska) är framåtsyftande- prospektiva- och visar att det kalla kriget är resultatet av en historisk utveckling, att vi idag *är och har historia*, som har påverkats av vad som hände strax efter det andra världskriget. De tre teorierna visar på orsak och verkan i det kalla kriget

Vi har också gått igenom ett andra sätt att se på historia. Det andra sättet är bakåtsyftande eller retrospektivt och handlar om att vi har ett historiemedvetande för att orientera oss i tid, och för att skapa mening vänder tillbaka och väljer en

historia, att vi gör historia. Dessa båda historiska dimensioner, den prospektiva och den retrospektiva, påverkar ömsesidigt varandra. Detta perspektiv använde vi för att studera folkmord i form av genealogiska förklaringar.

Håkan redogjorde för tre olika berättelser om Östeuropa: en kommunistisk, en reform-kommunistisk och en anti-kommunistisk berättelse. Om de tre teorierna om det kalla krigets uppkomst representerar en prospektiv förklaringsmodell, så utgör de tre historiska berättelserna en retrospektiv förklaringsmodell. - alltså att berättelserna är ett sätt att skapa eller göra historia.

DEN KOMMUNISTISKA BERÄTTELSEN

Kommunism är i denna berättelse en kommunism som ställer sig bakom den ryska revolutionen och Stalin. Den kommunistiska berättelsen är en rak berättelse där ledarna ställer sig rad på rad i en kontinuerlig linje. Marx, Engels, Lenin och Stalin. Hur den kommunistiska berättelsen ska fortsätta efter Stalin kan man besvara på olika sätt beroende på vilken kommunism man är anhängare till. Ett försök är i alla fall den peruanska gerillagruppen Sendero Luminoso som definierade sig som marxist-leninist-stalinist-maoist-guzmánister. Det är alltså möjligt att en kommunistisk berättelse efter Stalin försvinner till Kina, vilket bilden nedan är ett försök att visa.

Den kommunistiska berättelsen har en tydlig början och ett tydligt slut. Början utgörs av den ryska revolutionen 1917, kanske

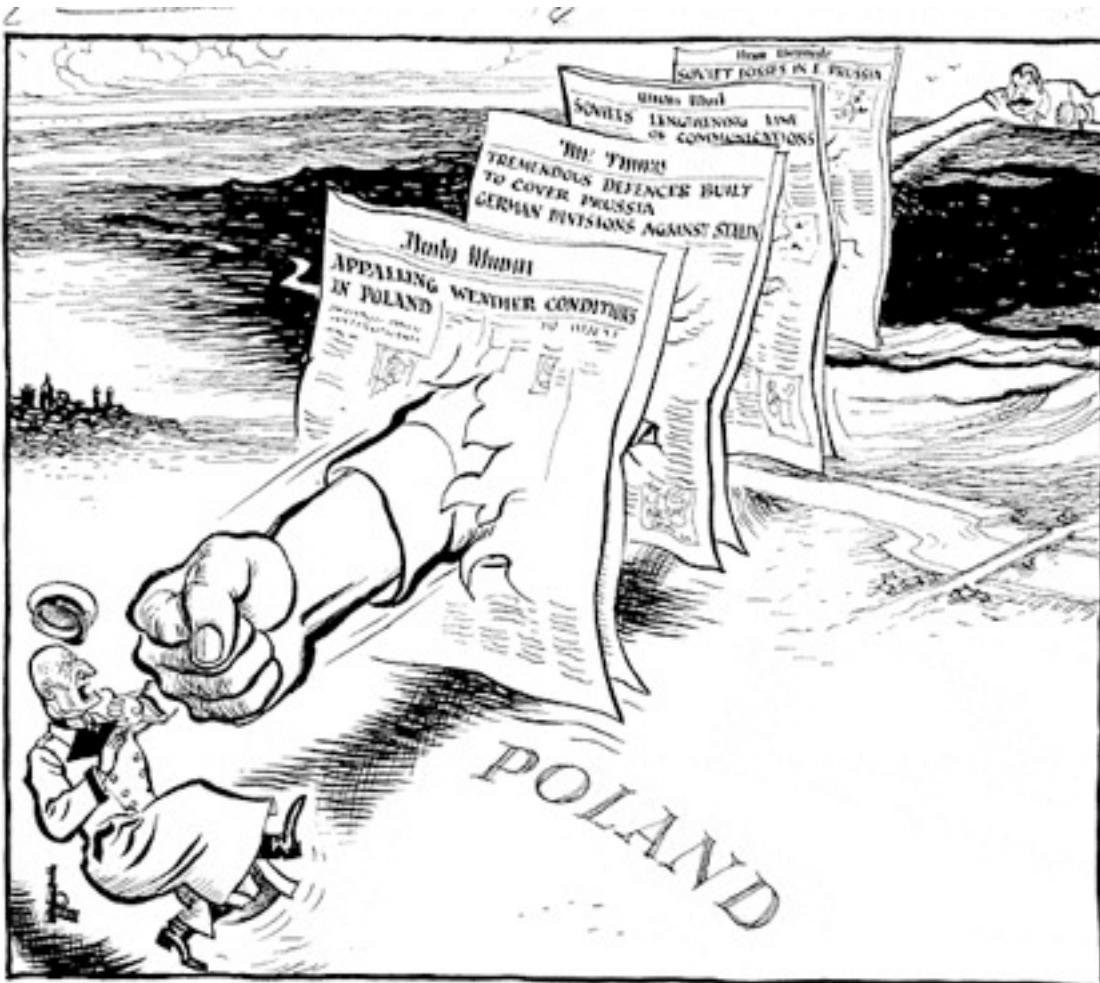

Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao. De kommunistiska ledarna ställer sig i en lång rad och vilken riktning man tillhör spelar roll för vilken ledare man väljer

med Marx och Engels som prolog. Slutet på berättelsen, och slutet på historien, är när det kommunistiska skedet har inträtt och alla människor lever lyckliga i alla sina dagar.² Det andra världskriget är viktigt i den kommunistiska berättelsen. Kriget är kapitalismens värsta kris. Ur denna kris stiger Stalin fram som befriare av folken i öst, och besegrare av den onda fascisterna Hitler. Sovjet trädde fram som ledare för en grupp länder som på allvar kan utmana den kapitalistiska ledaren USA. Kommunismen vill framträda som framtidens ideologi, och bilden blir ännu starkare när Kina väljer den kommunistiska vägen. Efter Stalins död finns det olika kommunistiska berättelser eftersom Kina och Sovjet (och en del andra länder) konkurrerar om att vara det kommunistiska ideallandet.

I den kommunistiska berättelsen finns en utrikespolitisk och en inrikespolitisk del. I den utrikespolitiska delen finns det aggressiva och kapitalistiska USA som startar det kalla kriget. Det finns också befriaren Sovjet, som utplånar det fascistiska Tyskland och befriar Östeuropa. En tredje beståndsdel i den utrikespolitiska kommunistiska berättelsen är historien om imperialism som utövas av de kapitalistiska staterna i den tredje världen. Detta sistnämnda argument kan appellera både till befolkningen i de stater som under efterkrigstiden frigör sig från sina kolonialherrar och till den radikala delen av befolkningen i Väst som motsätter sig kolonier. Den utrikespolitiska kommunistiska berättelsen representeras av nedanstående bild som visar Stalins triumf i det stora fosterländska kriget, genom alla de propagandistiska dimridåer som Hitler försöker sprida.

² Observera att i den kommunistiska ideologin kommer vi alla till slut att leva i ett kommunistiskt drömsamhälle eftersom den historiska utvecklingen driver oss dit. Att Sovjetunionen föll är ett beklagligt hinder på vägen orsakat av en yttre ond kapitalism och av att Gorbatjov inte var tillräckligt renlärig, men detta är bara ett hinder – inte ett stopp – för utvecklingen.

Den inrikespolitiska delen av den kommunistiska berättelsen har också andra världskriget som en viktig beståndsdel. I denna berättelse ingår femårsplaner och jordbrukskollektivisering som viktiga förklaringar till hur Sovjetunionen lyckas bygga upp en militärapparat som kan mäta sig med och slutligen krossa den dittills obesegrade tyska armén. Andra världskrigets härjningar kan också förklara varför de ekonomiska villkoren för befolkningen i de kommunistiska länderna ännu inte kan mäta sig med villkoren för befolkningarna i Väst. Den inrikespolitiska delen av berättelsen behandlade vi i avsnittet om den ryska revolutionen.

DEN REFORMKOMMUNISTISKA BERÄTTELSEN

Denna berättelse är en berättelse som handlar om hur en alternativ till kommunismen, eller snarare ett alternativ *inom* kommunismen, skulle kunna skapas. Hur kommunismen skulle ha kunnat bli bättre om bara...

En central gestalt i den reformkommunistiska berättelsen är den sovjetiska ledaren Chrustjov som kommer till makten efter Stalins död. Chrustjov tror att kommunismen kommer att segra och att människor frivilligt kommer att vilja ansluta sina länder till kommunismen. Det är denna tro som ligger bakom den nya sovjetiska tanken på fredlig tävlan och fredlig samexistens som dyker upp i slutet av 1950-talet.

En annan tänkbar reformkommunistisk hjälte skulle kunna vara Bucharin, som omnämns av den siste sovjetiska ledaren Gorbatjov som att Bucharin borde ha fått makten istället för Stalin när Lenin dog. Bucharin nämndes när vi öläste om den ryska revolutionen.

Stalin spelar ingen *direkt* roll i den reformkommunistiska berättelsen. Däremot spelar han en synnerligen viktig *indirekt* roll. Stalin ses som den som perverterar kommunismen - alltså gör kommunismen ond.

SOVJETISK LEDARE	ÅR
Lenin	1917-1924
Stalin	1924-1953
Chrustjov	1953-1964
Brejznev	1964-1982
Andropov	1982-1984
Tjernenko	1984-1985
Gorbatjov	1985-1991

Han blir motbilden mot vilken alla reformkommunister vänder sig. Lenin förblir god, men Stalin och hans terror är något som utgör det grund som en reformkommunist måste navigera bort ifrån.

Det finns en utrikespolitisk och inrikespolitisk dimension i den reformkommunistiska berättelsen. I den inrikespolitiska berättelsen är Stalin en djävulsbild. Terror och tystnad ska fördömas. Utrikespolitiskt är skillnaderna mot den kommunistiska berättelsen mindre. Det andra världskriget är fortfarande centralt, och Sovjets triumf och roll som befriare är kvar. Stalins missgrepp kanske kan få ingå i en reformkommunistisk berättelse men Sovjet som befriare, utsatt för krigets härjningar, och det kapitalistiska och aggressiva USA förändras inte.

Jugoslavien är ett land som måste diskuteras i den reformkommunistiska berättelsen. Jugoslavien är det enda kommunistiska land som redan från början står självständigt gentemot Kremli.³ Så småningom kommer Jugoslavien att följa en kurs som tar det långt från Sovjetunionen. Det gäller både inrikespolitiskt med arbetarägda fabriker, utresetillstånd för vanliga människor och en inte oväsentlig västturism. Även utrikespolitiskt tar man en framträdande roll i den alliansfria rörelsen (vilken strävade efter att ta en roll mellan supermakterna USA och Sovjet). Vi kommer att tala mer om Jugoslavien senare i vår.

Något av de reformförsök som ägde rum i Östeuropa, kanske främst pragvåren 1968 (se sidan 11), kan också ses av en reformkommunist som positiva.

Jag visar nedan en bild från Chrustjovs regeringsperiod (1960). Bilden visar på det framgångsrika Sovjetunionen. I kapplöpningen med USA om att komma först ut i rymden leder Sovjet. Hundarna Beika och Streika återvänder på bilden helskinnade från en rymdresa, till nöjda eller missnöjda ledare från de båda blocken.⁴ Intressant att notera är att redan här så markeras sprickan mellan Sovjet och Kina med att den snorkige pekingneserhunden Mao vänder sig bort i ointresse.

DEN ANTI-KOMMUNISTISKA BERÄTTELSEN

Stalin är en central gestalt i den anti-kommunistiska berättelsen. Stalin representerar den kommunism som det är enklast att ta avstånd från. GULAG (ett system av koncentrationsläger) och terror är produkter som det är enklast att associera till Stalins tid. Men kommunismen och de kommunistiska ledarna är ändå i grunden alla av samma usla skrot och korn, även om Stalin stod för den värsta terrorn. I den anti-kommunistiska berättelsen är det inte kommunismens teori, eller i teorin utopiska

³ Kremli är det område i Moskva varifrån Sovjetunionen styrs. Ungefär som Rosenbad i Sverige.

⁴ Belka och Streika är riktiga hundar och var de enda passagerarna i ett sovjetiskt rymdskepp som sändes upp 1960: Sputnik V. Belka fick sedan flera valpar och en av dessa valpar skänktes till president Kennedy 1961.

mål, som är det viktigaste. Det är kommunismens *praxis*. Drömmen om teorins klasslösa paradys förbleknar i GULAGS:s koncentrationsläger, som är *praktiken*. Även i den anti-kommunistiska berättelsen är andra världskriget viktigt. I denna berättelse är den väst-allierade delen av krigföringen mer betonad (t.ex. landstigningen i Normandie och kriget i Stilla havet) och den amerikanska och brittiska hjälpen till Sovjetunionen i form av lend-lease⁵ är betydelsefull. Än viktigare är vad som händer i slutskedet av kriget. Östeuropa befrias inte av Sovjet, Delar ockuperas av Sovjet, andra delar görs till marionettstater och själva segern över Tyskland ackompanjeras av övergrepp och våldtäkter.

I den anti-kommunistiska berättelsen är skillnaden mellan inrikespolitik och utrikespolitik inte stor: GULAG och aggressiv utrikespolitik är bara två sidor av samma mynt.

Den bild vi har valt som representant för den anti-kommunistiska berättelsen är en bild som visar en rugby match, som indirekt är en kamp om världen. Stalin styr sitt lag med järnhand och vill lägga under sig världen.

DET KALLA KRIGETS SLUT

Det finns flera olika förklaringar till det kalla krigets slut, dvs att muren och Sovjetunionen föll samman. Ännu är det för tidigt att tala om olika historiska skolor. Vi hade varsin lektion med olika sorters förklaringar och ni fick efteråt fundera kring de båda olika lektionerna. Nedan finns den förklaring som Håkan gav som ledde till murens fall via att antingen betona de inre faktorerna i Östeuropa eller det yttre tryck som Sovjet och Östeuropa utsattes för.

ORSAKSKEDJA INTERN ÖSTEUROPEISK

Denna förklaring betonar framförallt de *inre* faktorerna i de östeuropeiska länderna som orsak till att muren faller:

Det finns latenta anti-ryska känslor i flera länder främst i Polen. Sovjet, ryssarna och kommunismen är helt enkelt inte populärt. Populariteten blir inte större av att ockupationen av Östeuropa är brutal, möjligen med undantag för hur det ser ut i Bulgarien. Sovjet försöker på kort tid få in länderna i Östeuropa i ett kommunistiskt styre. Det leder till våld, utrensningar och övergrepp. Dessutom fortsätter nivån på våldtäkterna att vara mycket hög hos de sovjetiska soldaterna.

⁵ Lend-lease är den hjälp som USA gav till Storbritannien, Sovjet med flera länder: under andra världskriget. Hjälpen gavs till ett nutida värde av över 600 miljarder dollar

Det kommunistiska styret vilar på tre eller fyra ben. I Sovjet vilar det på Säkerhetstjänsten (KGB), armén och partiet. I Östeuropa är det samma tre ben men under perioden 1945-1989 vilar styret också på stödet från, eller trycket från, Sovjet som ett fjärde ben.

Stalins död 1953 ger hopp om självbestämmande och ökad frihet. På flera håll blossar därför revolter upp efter Stalins död.

- * Upprorsungar i Östtyskland 1953-ger mer tyskt självbestämmande
- * Strejker Polen 1956- Den utsparkade före detta partiledaren Gomulka kommer tillbaka och polackerna ges ökad frihet att själva bestämma. Det leder bland annat till att jordbruket i Polen aldrig kollektiviseras.
- * Uppror Ungern 1956- hela det kommunistiska systemet ifrågasätts och upproret slås ned av sovjetiska styrkor i ett mindre krig. Den sovjetiska invasionen leder till en massiv flyktingvåg.

Det mest genomgripande försöket att förändra kommunismen inifrån sker annars i Tjeckoslovakien 1968. Under den så kallade pragvåren 1968 lanserar partichefen i Tjeckoslovakien, Alexander Dubcek, begreppet "socialism med ett mänskligt ansikte". Pragvåren avslutas med en invasion av de övriga länderna som är medlemmar i Warszawapakten.

Många människor flyr från Östtyskland till Västtyskland fram till muren byggs 1961

Det uppror, eller rättare sagt ifrågasättande av det kommunistiska styret, som slutligen får östblocket att braka samman är vad som händer i Polen. Där bildas en fri fackförening, alltså där som fri från kommunistpartiet, vid Leninvarvet i Gdansk 1980. Den heter Solidaritet. Ungefär ett år senare förbjuds Solidaritet, och den polska militären tar makten. Under resten av 1980-talet fortsätter dock arbetare och befolkningen att demonstrera och ifrågasätta kommunistpartiet. Om jag minns ska jag berätta om vad som hände vid någon resa jag gjorde till Polen under 1980-talet. 1988 tar protesterna ännu större fart än tidigare och vi kan bevittna många strejker och demonstrationer. Så småningom tvingas regimen anordna ett fritt val 1989. Solidaritet segrar i detta val och tar alla valbara mandat utom ett. Det visar sig alltså i Polen att regimen saknar nästan allt stöd hos befolkningen.

Påven, som jag nämner under yttre faktorer, spelar en viktig roll. Särskilt i Polen eftersom han är polack. Han ger många polacker en ökad självkänsla och stärker den katolska kyrkan, som är ett viktigt organ för att kunna utmana kommunistpartiet.

Ungern är ett annat land som driver på utvecklingen mot att frigöra sig från Sovjet. Ungern, efter upproret 56, hade varit utrikespolitiskt lojalt med Sovjetunionen men inrikespolitiskt tillät en viss marknadsekonomi. Ungerna hade ibland dubbla jobb - ett som beskattades, och ett som inte beskattades, vilket gav en viss möjlighet till konsumtion för vanliga människor. Det gick till exempel att köpa vanliga varor i Ungern utan att köa eller genom att ha västvaluta. Kallades ibland den gladaste baracken i lägret.

Ungern öppnar gränserna mot Österrike 1989, vilket utlöser stor inre turbulens i Östeuropa. Det hade varit möjligt för östtyskar, tjecker med flera att resa inom östblocket. Men då kan man plötsligt resa till väst via Ungern, vilket också många östeuropéer gör.

Under hösten 1989 är det protester och demonstrationer i flera länder i Östeuropa. Betonar man de inre faktorerna betonar man kanske också det stora folkliga deltagandet i protesterna. Det är uppenbart att regimerna i Östeuropa saknar folkligt stöd.

Muren faller sedan i land efter land 1989.

Som sammanfattning till de inre faktorerna

- * Svag folklig förankring
- * Sovjets inpopularitet
- * Klyfta folk-styrande
- * Känsla av instängdhet - östeuropéerna fick inte resa.

ORSAKSKEDJAYTTRE PÅTRYCKNINGAR

Efter Kubakrisen sjunker temperaturen i det kalla kriget. Det leder till en lång period under 60- och 70-talen med en begränsad upprustning (det sluts flera så kallade nedrustningsavtal), toppmöten och så vidare. Då Sovjetunionen invaderar Afghanistan julen 1979 bryts denna utveckling. Det kalla kriget tar ny fart. Vissa vill till och med beteckna denna fas i det kalla kriget som ett andra eller tredje kalla krig.

Ronald Reagan vinner presidentvalet i USA 1980. Han är en ytterst ideologisk president, och betecknar Sovjet som "ondskans imperium". Han sätter omedelbart igång med en mycket omfattande rustning.

Den rustning som USA inleder präglas av högteknologi. Ett särskilt inslag utgörs av det så kallade "stjärnornas krig" eller SDI där USA ska planera för och rusta ett krig i rymden med satelliter, laserkanoner med mera. Allt detta kräver en avancerad teknologi där datorer spelar en stor roll. Som en parentes kan jag nämna att jag när jag plockar upp min första macintosh 1987 så måste jag skriva på ett intyg om att inte tillverka atombomber med den, och att under inga omständigheter föra ut datorn till Östblocket. I Sovjet har man mycket svårt att överhuvudtaget tillverka några datorer, och kan inte följa med i den teknologiska tävlingen.

En händelse som spelar stor roll i Håkans version är Libanonkriget 1982. Det utkämpas mellan Israel och Libanon, men Syrien ställer sig på Libanons sida (Syrien hade mer eller mindre ockuperat Libanon sedan 1976) och det syriska flygvapnet försöker möta det israeliska flygvapnet i reguljära luftdueller. Israel hade amerikanska och franska plan. Syrien hade sovjetiska plan. Kriget leder till en veritabel katastrof för syrierna. Israel lyckas på två dagar skjuta ner mer än en fjärdedel av Syriens flygvapen och nästan alla syriska robotbatterier. Israels framgång beror till stor del på utnyttjandet av modern högteknologi. Händelserna i Libanon chockar ryssarna och man kommer i politbyrå⁶ flera gånger att diskutera vad man ska göra. Man drar hos de ledande personerna i Sovjet slutsatsen att man behöver göra genomgripande samhällsreformer för att hänga med väst och USA.

I detta skede där Sovjetunionen står inför ett stort behov av förändring är ledarna äldre än någonsin. Nästan alla hade erfarenheter från andra världskriget. Sovjetiska partiledare satt kvar tills de dog. Ledargarnityret måste helt enkelt bytas ut. Under flera år prövar man med gamla och sjuka ledare. Till slut måste man 1985 tillsätta en 56-årig yngling vid namn Gorbatjov.

---

⁶ Politbyrå är det sovjetiska kommunistpartiets högsta organ och de som i praktiken bestämmer.

Den sovjetiska partichefen Tjernenko.

Det var vanligt med tavlor av de sovjetiska ledarna sannolikt beroende på att det var lättare att manipulera utseendet på det viset. Tjernenko ser ju på denna tavla rätt frisk ut. I verkligheten framstod han som mer död än levande.

politiska, ekonomiska osv?

KONSEKVENSER

Demokratis seger- i öst men också i tredje världen

Kommunismens sammanbrott. Eller...?

Nationalism- nya gränser, etnisk rensning

Stora ekonomiska problem i Östeuropa, åtminstone initialt. Idag ser det i vissa före detta kommunistländer i Östeuropa ganska ljust ut till exempel i Polen och Slovakien.

Brezjnev-Andropov-Chernenko-Gorbatjov

Gorbatjov försöker flera olika reformer, men ingen av dem har någon större framgång. De mest kända reformförsöken kallas Glasnost och Perestrojka. Glasnost betyder ungefär öppenhet och ska ge sovjetmedborgare möjlighet att i kritisera missförhållanden i samhället. Perestrojka betyder ungefär omdaning och ska göra den sovjetiska ekonomin mer konkurrenskraftig. Bland annat inleder Gorbatjov en kampanj mot den enormt stora alkoholkonsumtionen.

I 1978 får vi en ny påve som tar namnet Johannes Paulus II. Han är från Polen och ger en oerhörd skjuts åt polsk nationalism. Trots att han vägrar ta direkt avstånd från kommunismen blir han i praktiken en symbol för motståndet mot denna ideologi. Påven utsätts 1981 för ett attentat.

Attentatsmannen är en turkisk nationalist, men det italienska

parlamentet har efter en utredning kommit fram till att det var Sovjetunionen som låg bakom.

Ekonomin är otvetydigt bättre i väst och det är medborgarna i Öst i allmänhet medvetna om. Samtidigt kan man inte samtidigt höja medborgarnas levnadsstandard och delta i en militär kapprustning. USA rustar helt enkelt sönder Sovjetunionen enligt de som betraktar de yttre faktorerna som viktigast.

När du pluggar till provet kan det vara intressant att jämföra vad Marcus och Håkan har sagt om orsakerna till murens fall. Vad betonar boken, inre/yttre faktorer eller

PROVSIDOR

Sidorna i boken är:

440-452 Kalla krigets tidiga huvuddrag

469 - 476 Östeuropa

496 - 506 Murens fall

458-459 Ungdomskultur och 1968

31 sidor